

ha a tudomány haladását nem a reális lehetőségekkel számolva próbáljuk elősegíteni? Ha például aránytalan munkamegosztásunk olyan helyzetet teremt, hogy alig van időnk, módunk elmélyedni egymás munkájának megismerésében. Az egészséges fejlődést a társadalmi jelenségek körében, nemcsak a nyelvben, a tudományban is csupán a kölcsönhatások révén kibontakozó kiegyenlítődés lehetősége biztosítja.

E gondolatok elmondásával nem kívántuk a születésnap ünnepeltjéről a magunk gondjaira terelni a figyelmet. Nem tartottuk ezeket ide nem illőnek azért sem, mert tudjuk, hogy szaktudományunk jövőjének ügye az ő gondja is. Szerettünk volna alkalmat találni arra, hogy elmondhassuk neki: nem felejtjük el, hogy a tanítványokba és munkatársakba helyezett bizalom sokra kötelez bennünket a magyar nyelvészet jövőjének alakulása szempontjából is. Főképpen azonban ezek közlésével is szerettünk volna megokoltabbá tenni vallomásunkat arról, hogy milyen emberi élmények, tapasztalatok, küzdelmek, eredmények és csalódások során alakult tovább az iránta egykor érzett szeretetünk, hogy a volt tanítványok csodálattal teli tisztelete, lelkesedő rajongása miatt és hogyan érlelődött egyre mélyebb tartalmú megbecsüléssé. Az ember életútjának felén túljutva egy kicsit már saját tapasztalataink alapján is tudjuk, hogy egy nehéz időszakokat átívelő hosszú életpálya során nem volt könnyű megőrizni Pais professzor úrnak a frisseséget, a töretlenséget. Ezért gondolunk fokozódó nagyrabecsüléssel emberi helytállására, ez magyarázza, hogy törékeny alakját megpillantva vagy gondolatban magunk elé idézve nagyobb elfogódottság markol szívünkbe, mint amilyenről fiatal korunkban fogalmunk lehetett.

Munkánk szeretete, elvégzendő feladataink fontosságának tudata lehet legfőbb eszköz gondjainknak, bajainknak, az idő múlásának legyőzésében, lelki fiatalságunk megőrzésében — ez Pais professzor úr életének mindannyiunk számára biztatást sugalló tanítása. Mikor nyolevanötödik születésnapjához érkezve szeretettel köszöntjük őt, pályakezdésünkre, a tőle kapott indításokra visszagondolva úgy érezzük, legfőképpen talán mégis ezt az akkor teljességében meg sem értett tanítást kell megköszönnünk. Tudjuk — s e hasonlatot ő érti legjobban —, hogy ama nagy rengeteg útjain járva sokszor, nála sokkalta gyakrabban eltévedünk, ingoványainból néha csak nehezen tudunk szilárdabb talajra vergődni. De körülvesz az erdők csodálatos világa, s reméljük, hogy minket is vár néhol a rengetegben rejtőző források fiatalító varázsitala.

Hexendorf Edit

A Magyar Nyelvjárások Atlasza, II.*

I. A kiadási ütemtervvel pontosan egyezően a NyatI. I. részének megjelenése után két évvel napvilágot látott a százkilenevenhat térképlapot tartalmazó II. rész. A teljes mű egyharmada tehát már közkincs. Ott van,

* A Magyar Nyelvjárások Atlasza II. rész (193—388. térkép). A Magyar Nyelv-
atlasz munkaközösségének közreműködésével szerkesztette Deme László és Imre Samu.
Akadémiai Kiadó. Budapest, 1970. (A Magyar Nyelvjárások Atlasza. Készült a Magyar
Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében. Anyagát gyűjtötte a Magyar
Nyelv-
atlasz munkaközössége: Benkő Loránd, Deme László, Imre Samu, Kálmán Béla,
Kázmér Miklós, Keresztes Kálmán, Lőrincze Lajos, Végh József. A munkaközösség
elnöke: Bárczi Géza. A munkálatok során közreműködtek: Balogh Lajos, Farkas Vilmos.
S. Meggyes Klára, Szépe György.)

ahol lennie kell: a magyar nyelvészek és más tudományos kutatók keze ügyében, a legértékesebb munkaeszközökkel egy sorban.

A Nyatl. II. része sem a szerkesztés elveit, sem pedig az adatok közlésének módját illetően nem különbözik a Nyatl. I. részétől. A két rész teljesen egységes, homogén. Ezért mindaz, amit a Nyatl. I. részének ismertetésekor (l. Nyr. 93: 169–76) e tárgyról írtam, maradéktalanul érvényes a Nyatl. II. részére is. Ugyancsak azonos a két rész nyomdatechnikai kiállítása. Csupán azt sajnálom, hogy a II. rész dobozából hiányzik az a többszínnyomású áttekinthető térkép, amelynek felirata „A Magyar Nyelvjárások Atlaszának kutatópontjai”. Erre a jól sikerült térképre a II. — és valamennyi ezután következő — rész használatakor éppúgy szükség van, mint az I. rész használatakor. Kár, hogy csak az I. kötet dobozában található meg, s onnan kell esetenként előbányászni.

2. Tárgyköri hovatarozásukat, vizsgálati körüket tekintve a Nyatl. II. részének térképlapjai a következőképpen oszlanak meg: a ház és berendezése ('épít', 'malter', 'tégla', 'ollófa', 'koszorúgerenda', 'kakasülő', 'házpadlás', 'tető', 'teteje', 'zsindey', 'küszöb', 'ajtófélfá', 'kilincs', 'elsőszoza', 'hátsőszoza', '<falba vajt> fülke', 'zsámoly', 'kisszék', 'pad', 'függöny', 'szalmazsák', 'dunyha', 'dunyhahuzat', 'párna', 'párnatok', 'lepedő', 'pokróc', 'tükör', 'fésű', 'borotva', 'gyertya', 'lámpaüveg', 'petróleum', 'gyufa' stb.), a házi és a ház körüli munkák ('megveti <az ágyat>', 'öblögeti <a ruhát>', 'kicsavarja <a ruhát>', 'mángorol', 'fejőedény', 'teknő', 'sulyok', 'nagyfejsze', 'kisfejsze', 'fúró', 'véső', 'colstok', 'kasza', 'kaszakarika', 'kaszaék', 'nyél <a kaszác>', 'kiskacs', 'nagykacs', 'üllő', 'kaszakó', 'fenőtök', 'sarló', 'csép', 'targonca', 'talicska', 'kiszedjük <a krumplit>', 'tallóz' stb.), a konyhai berendezési tárgyak, konyhaeszközök ('takaréktűzhely', 'kemence', 'tévő', 'piszkavas', 'csípővas', 'szénvonó', 'pemet', 'sütőlapát', 'szakajtó', 'zsirosbödön', 'tál', 'tányér', 'bögre', 'kancsó', 'tepsi', 'kanál', 'villa', 'kés', 'késsel', 'fanyelű bicska' stb.), a házi környéke ('léckerítés', 'deszakerítés', 'kútágas', 'kútgém', 'kútostor', 'kútkáva', 'kukoricagóré', 'szerű', 'ágyás', 'irtás', 'határ' stb.), a háziállatok és életmegtartásai, gondozásuk stb. ('abrakos tarisznya', 'ganaj', 'cserdít', 'kanca', 'csődör', 'csikó', 'gebe', 'pej', 'csillag <a ló homlokán>', 'kesely', 'pata', 'csüd', 'nyerít', 'sárlík', 'csikózik', 'csökönyös', 'pókos', 'üsző', 'tinó', 'bal oldali ökör', 'jobb oldali ökör', 'bivaly', 'lebernyeg <a tehén nyakán>', 'kérődzik', 'bög', 'üzekedik <tehén>', 'megellik', 'kiherélik', 'meddő', 'juh', 'bárány', 'ürü', 'béget', 'juhász', 'bak', 'gida', 'mekeg', 'disznócsorda', 'kanász', 'baromfi', 'kotlós', 'csirke', 'kukorékol', 'kotkodácsol', 'cicerél', 'kendermagos', 'gúnár', 'kisliba', 'pehely', 'gágog', 'sziszeg', 'gúnárzik', 'kacsa', 'gácsér', 'hápog', 'pulyka', 'szuka', 'vonít', 'harap', 'kölykezik', 'dorombol', 'méh', 'méhkas', 'lép <a kasban>', 'viasz' stb.).

A térképlapok túlnyomó többsége, összesen százhatvanhét térkép szóföldrajzi természetű: azt ábrázolja, hogy a térkép fejlécében szereplő fogalmat (például az 'épít', 'malter', 'ollófa' stb. fogalmát) az egyes kutatópontokon milyen szóval fejezik ki. Huszonnégy térkép anyagát hangtani céllal gyűjtötték össze: a tégla, tető, zsindey, küszöb, lepedő, tükör, fésű, borotva, gyertya, sarló stb. helyi ejtÉsváltozatát keresték. Őt térképlap alakotani jellegű. Ezekben a rag, jel vagy képző a fontos, az tehát, hogy a szóban forgó viszonyításnak (teteje, szemet, késsel, sárlík, kérődzik) mi a kifejezési módja. A szóföld-

rajzi céllal végzett gyűjtés során néhány esetben valamennyi kutatóponton ugyanaz a szó — például *kanál*, *kanca*, *csikó*, *pokróc* (itt-ott: *lópokróc*) — jelentkezett, természetesen hangtani változatokban. A Nyatl. szerkesztői ilyenkor — helyesen — úgy döntöttek, hogy a megfelelő térképlapnak *lex.* (= szóföldrajzi) jelölést adnak, aminthogy — felfogásuk szerint — a térképlapok besorolását mindenkor a gyűjtési szándéknak, az adatközlők kikérdezési módjának kell meghatározni, s nem a gyűjtés eredményétől, a feljegyzett anyag szóföldrajzilag homogén vagy heterogén voltától kell függővé tenni. Megtörtént az is, hogy a hangtani céllal végzett gyűjtés folyamán — például a *lepedő* ejtésváltozatának kérdézesekor — szóföldrajzi értékű adat, más lexéma bukkant elő. Az ilyen adatokat a megfelelő térképlaphoz fűzött megjegyzésekben lehet megtalálni.

3. Nyelvészeti érdeklődésem előterében az etimológia áll. Az alábbiakban konkrét példákon fogom bemutatni, milyen megállapításokat, észrevételeket tehet az etimológus a Nyatl. II. részének tanulmányozása alapján. Mindenekelőtt kiemelek a gazdag anyagból, és kissé részletesebben megtárgyalok két olyan szót, amelynek különösen figyelemre méltó művelődéstörténeti vonatkozásai vannak. E két szó a *jenei* és a *zirzon*.

A bácskai Péterrévén feljegyzett *jenei*-nek 'göndör szőrű zsírsertés, mangalica' a jelentése (351. sz. térkép); temerini adatközlők szerint viszont a *jenei* a keresztezett, nagyobb szőrű disznófajtának a neve. Honnan került ez a megjelölés a Bácskába? Kérdésünkre a mangalicatenyésztés magyarországi története ad választ. Gaál László monográfiájából (A magyar állattenyésztés múltja. Bp., 1966. 316) idézek: „A régi soproni és győri sertéskereskedők, ha a Bakonyban rossz volt a maktermés és így nem tudtak jobb kondícióba kerülni sertéseket ezen a vidéken felvásárolni, mindinkább délebbre kényszerültek. A drávántúli fekete sertések azonban nem nyerték meg tetszésüket, annál inkább a szávántúli szerb sertések. Ezekkel a sertésekkel űzött kereskedelem azonban a szerb fejedelmi család monopóliuma lévén, a kereskedők csak selejtesebb állatokhoz juthattak, amelyeket egyrészt Sopronban sovány sertésként, másrészt a Duna mellett 2–3 hónapig hajtva és útközben följavítva Győrbe szállítottak... A Győr felé irányított sertéseket Bicske–Alcsút vidékén már följavult — tehát tetszetős — állapotban látta J ó z s e f n á d o r [1776–1847] és nagy kedvet kapott ilyen állatok tenyésztéséhez. Elhatározta, hogy [az Arad megyében levő] kisjenői birtokán létesíttet egy ilyen »sumadia« tenyészetet. Elküldte tehát [1833-ban] Szerbiába Pfeiffer Mátyás sertéskereskedőt, akitől Milos [Obrenović, 1780–1860] megtudta, hogy ki is a megbízója. Erre az udvarias és gavallér fejedelem 9 kocát válogatott ki és hozzá 2 »prima« kant ajándékozott a nádornak. Ez a kis törzs lett a kisjenői tenyészet alapja... Ez a tenyészet a későbbi idők során a magyar mangalicatenyésztők nagyobb részének adott tenyészanyagot. A század végéig 6014 kocát és 2774 kant vittek innen tenyésztésre az ország legkülönbözőbb vidékeire... Úgy látszik, ez a -- topcsideri tenyészetből származó -- »fejedelmi« ajándék tényleg elit tenyészállatokból állott, más magyarázatot különben az említett rohamos és eredményes elterjedésére nemigen lehet találni.” Az idézetből minden kétséget kizárólag tűnik ki, hogy a 'mangalica'-nak *jenei* neve nem más, mint az Arad megyei *Jenő* (= Kisjenő) község nevéből képzett melléknév, illetőleg annak főnevesülése, s végső soron azzal a mangalica tenyésztőrzssel függ össze, amelyet Milos szerb feje-

delem ajándékozott 1833-ban József nádornak. Mangalicák természetesen már 1833 előtt is voltak Magyarországon, hiszen egy Veszprém megyei „bitang-jegyzőkönyv” már 1791-ből említi őket (l. Gaál i.m. 317). Intenzív hazai tenyésztésük, egységes jellegűvé fejlesztésük azonban a kisjenői uradalomnak köszönhető, s a 'mangalica' jelentésű *jenei* sem más, mint a kisjenői uradalom mangalicatenyésztésének nyelvi nyoma.

A 'deszkából készült méhlikás' neveként nyelvjárásaink túlnyomó többsége a *kaptár*-t használja (386. sz. térkép). Ez emelkedett köznyelvi szintre is. Néhol azonban a *kaptár* helyett más szó járatos, éspedig a *kas*, *köpű*, *méhesláda* és *zirzon*. Mi lehet ez a különös hangalakú *zirzon*? Vegyük számba alakváltozatait, és lokalizáljuk őket: *érzonkas* (Jászládány), *irzom* (Nagykörű, Tószeg, Mélykút), *irzomkaptár*, (Nagykörű, Kiskunhalas), *irzon* (Ivád, Tószeg, Orosháza), *irzon* (Dunapataj), *irzonkaptár* (Tószeg), *irzonkas* és *irzonkas* (Dunapataj), *izrom* (Tószeg), *izromkaptár* (Kiskunhalas), *izron* és *izronkas* (Dunapataj), *izrony* (Tószeg), *zirzon* (Hernádszurdok, Tószeg, Öcsöd, Orosháza, Szeremle, Alsónyék), *zirzonkas* (Somogyacsa), *zirzonkás* (Bolyk). Fel-tűnő a változatoknak viszonylagos magas száma, továbbá az, hogy az adatok szétszórtan, földrajzilag egymástól távol eső kutatópontokon jelentkeznek. Ha ehhez a két körülményhez harmadikként hozzávessük, hogy a kaptár alkalmazása a kezdetleges köpűhöz és a méhkishoz képest jóval fejlettebb fokon álló méhészkedést jelent, önként kínálkozik a feltevés, hogy a *zirzon* előzményét egy korábbi korszak legképzettebb méhészmestereinek szókészletében kell keresnünk, azokéban, akik nem elégedtek meg a hagyományos méhészeti ismeretanyaggal, hanem haladni kívántak, s ennek érdekében szakelőadásokat is hallgattak, szakirodalmat is olvastak. Rajtuk keresztül szivároghatott be nyelvjárásainkba ez az idegenül csengő szó. Nos, e feltevést teljes mértékben igazolja a magyarországi méhészet története. A XIX. század második felében a legkorszerűbb, legtökéletesebb kaptárnak a „*Dzierzon-féle kaptár*” (1883: *MagyLex.* 12: 197) vagy - rövidebben - a „*Dzierzonkaptár*” (1893: *PallasLex.* 5: 646) számított. E kaptárfajta a lengyel nemzeti-ségű Jan Dzierżon (1811 – 1906) sziléziai római katolikus lelkészről, a XIX. századnak talán legkiemelkedőbb, legnagyobb hatású gyakorlati és elméleti méhészeréről kapta nevét. (A jellegzetesen sziléziai *Dzierżon* [ejtsd: *dzerzsony*] családnév a lengyel régi és nyelvjárási *dzierżać*, *dzierżeć* 'tart' ige tövéből képződött a *Bartoń*, *Bystroń*, *Siwoń* stb. családnevekhez hasonló módon. L. Stanisław Rospond: *Słownik nazwisk śląskich*. I. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1967. 231.) Dzierżon valósággal forradalmasította a méhészkedést azáltal, hogy a méhlikást mozgathatóvá, szétszedhetővé tette: előbb a lép vastagságának megfelelő lépkezetekkel ellátott lécecskéket helyezett bele, majd áttért a keretrendszerre. Több könyvet írt; legnevezetesebb a „*Theorie und Praxis des neuen Bienenfreundes*” (Brieg, 1847.) című. (Dzierżon nevének német írásváltozatáról – Johann *Dzierzon* – hiányzanak a lengyel diakritikus jelek.) Nézeteit élőszóval is népszerűsítette; Magyarországon is tartott előadásokat. (Életrajzára, működésére l.: *PallasLex.* 5: 646, 10: 137; *ÚjIdőkLex.* 8: 1767; *WEP.* 3: 253.) A legjobb magyar méhészeknek tehát bőségesen volt alkalmuk arra, hogy megismerkedjenek Dzierżon nevével. A magyar nyelvű méhészeti szakirodalomban szokásos *Dzierzon* névalak és a *zirzon* köznévi tanúsága szerint e megismerkedés legfőképpen a németes *Dzierzon* névváltozat írásképe alapján történt. A köznevesült *zirzon* szókezdő z-je a határozott névelős *a zirzon* → *az irzon* kapcsolatban támadó szóhatár-eltolódás

folytán a nyelvterület több helyén is elmaradt. E jelenséghez l. nyelvjárásai *ab* 'zab', *ablá* 'zabola', *acskó* 'zacskó', *ajda* 'zajda', *áp* 'záp', *ápor* 'zápor', *ászló* 'zászló', *dvár* 'zavár' stb. — Elbúcsúzva most a hatvanöt éve halott Dzierzoń nevének magyar köznévi utódjától, emlékezzünk meg még arról, hogy Dzierzoń érdemeiről saját hazája, Lengyelország sem feledkezett meg. 1946-ban az addig német néven *Reichenbach*-nak hívott sziléziai város a *Dzierzoniów* nevet nyerte. Ilyen rokoni kapcsolata van tehát a magyar nyelvjárások szerény *zirzon* szavának.

4. További példáimban arra szorítkozom, hogy a térképlapok sorrendjében tömören felvázoljak egy-egy etimológiai gondolatot, megoldást.

A 196. sz. térképlapról, amely több joggal viselhetné feliratként a szinte általánosan ismert *szarufá*-t, mint a szűk területen használt *ollófá*-t, leolvasható, hogy az 1546 óta adatolt *rag* 'szarufa' (Oklsz.) még mindig elő-előfordul Délnyugat-Dunántúl nyelvjárásaiban. E *rag* forrása egy szláv *rogz* 'ua.' (tkp. 'szarv') volt (l. Kniezsa: SzJJSz. 454). Korábban a *rag* nagyobb területen – Fejér megyében, Tolnában, Kiskunhalason is – élt (l. MTsz. *rag-aly* a.). Minthogy a *szarufa* onomasziológiailag szembe ötlően közel áll a szláv *rogz* 'szarufa' szóhoz (l. még szerb-horvát *różnik* 'ua.'), szlovén *rožnik* 'ua.', vend *rozsenica* 'ua.' is), nem lehetetlen, hogy a magyar *szarufa* szláv mintára, tükörszóként keletkezett.

A Rétén feljegyzett *hambalka*, *hambalka* 'kakasülő' (198. sz. térképlap) a szlovákból származik. Vö. szlovák *hambalok*, *hambálok* 'ua.' (SlSJ. 1: 457). A szlovák szó a német *Hahnenbalken* 'ua.' átvétele (l. Machek: EtSlČ.² 158).

A Barslédecen gyűjtött *ajtófutrá* 'ajtófélfá' (204. sz. térkép) *-futrá* utótagja a szlovákból való, vö. szlovák *futro* 'ajtófélfá' < német *Futter* 'ua.' (Machek: EtSlČ.² 148). Ugyancsak szlovák közvetítéssel került már át hozzánk korábban is e német szó 'bélés' jelentésben (MTsz.).

A Szárászon és néhol másutt feljegyzett *kuptor* 'kemence' (137. sz. térkép) a románból származik; vö. román *cuptór* 'ua.' (Cioranescu: DiceEtRum. 264).

A Kóton gyűjtött *stiblec* 'sut' (239. sz. térkép) a szlovénből való; vö. szlovén nyelvjárásai *štibelc* 'szobácska' (Striedter-Temps: DLwSlv. 229). A szlovén szó forrása a bajor-osztrák *Stüblein*, középfelnémet *stübel* 'ua.'

A Becsehelyen feljegyzett *gerebice*, *gerebice*, *gerebice* 'szénvonó' (242. sz. térkép) a szerb-horvátból származik. Vö. szerb-horvát *grěblica*, *grěbljica* 'ua.' (SKŃJ. 3: 605). L. még szlovén *grěbljica* 'ua.' (Pleteršnik 2: 249).

A 'kétfülü kosár' (247. sz. térkép) jelölésére Nyugat-Dunántúl számos kutatópontján a dallamos *silinga* (l. MTsz. is) használatos, amely a bajor-osztrák *Schwinge* 'lapos, tojásdad alakú, kétfülü kosár' (Jakob Ebner: *Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch der österreichischen Besonderheiten*. Duden-Taschenbücher. Band 8. Mannheim—Wien—Zürich, 1969. 204) átvétele. A bajor-osztrák szó tkp. jelentése 'az, amit lóbálnak, lengetnek'. (Etimológiájához, jelentésfejlődéséhez l. Grimm: DtWb. 9: 2683; TrübnersDtWb. 6: 287.) A magyar szó alakja azt sejteti, hogy nem legújabb kori, hanem régebbi jövevénnel van dolgunk. Hangtani szempontból figyelmet érdemel a bajor-osztrák szóvégi *ə* (írva: *e*) > magyar *a* megfelelés. Ehhez vö. *cérna*, *cíha*, *péllda* stb. Azt, hogy a kétfülü kosár bizonyos fajtáját a dunántúli magyarság a németektől ismerte meg, a Kisherenden feljegyzett *némötkosár* 'kétfülü kosár' is bizonyítja. — A barslédeci *grábica* 'ua.' a szlovákból való; vö. szlovák

krabica 'doboz, skatulya' (SISJ. 1: 760; l. még Machek: EtSlČ.² 287 *krabice* a.). Ez utóbbi minden bizonnyal származásbeli kapcsolatban van a magyar *garaboly* (l. TESz. 1: 1026) idegen nyelvi előzményével.

A Nagyhinden és Zsitvabesenyőn gyűjtött *csépāk* 'kancsó' (252. sz. térkép), valamint a barslédeci *čepāk* 'ua.' forrása a szlovák nyelvjárási *čepāk* 'korsó' (Kálal 71; SSpJS. 251), amely etimológiailag összetartozik a magyar *cserpāk* 'merítőedény' (TESz. 1: 512) szláv eredetijével (l. Machek: EtSlČ.² 98 *čerpati* a.).

A barslédeci *pěkács* 'tepsi' (253. sz. térkép) a szlovák *pěkáč* 'ua.' (SISJ. 3: 51) átvétele. A bolyki *drótvány*, deregnyői *brótvány* 'tepsi' (l. MTsz. *brótván* a. is) forrása a keletiszlovák *brotván* 'ua.' (Kálal 42) < német *Bratpfanne* 'serpenyő' (Machek: EtSlČ.² 70 *brutvan* a.).

A Barslédecen gyűjtött *věllicská* 'villa mint evőeszköz' (256. sz. térkép) a kicsinyítő képzős szlovák *vidlička* 'ua.' (SISJ. 5: 93) átvétele.

A Velika Pisanicán feljegyzett *šklóca* 'fanyelű bicska' (259. sz. térkép) a szerb-horvátból való. Vö. szerb-l. orvát *šklóca* 'ua.' (Vuk³ 870). E főnév a zseb-kés pengéjének becsattantásával kapcsolatos hangjelenségre utal, és a *šklòcati* 'elcsetten, nem sül el <lőfegyver>; vacog' ige postverbaléjaként keletkezett. Onomasziológiai szempontból vö. német *Klappmesser* és *Schnappmesser* 'bicska' (tkp. 'csapódva csukódó kés').

A Magyarbődön és másutt gyűjtött, 'szálka' jelentésű *stipāk*-hoz (273. sz. térkép), valamint a Pusztafalun gyűjtött, 'nagyobb, vastagabb faszilánk' jelentésű *csěpkā*-hoz vö. szlovák *štiepka* 'szilánk, szálka' (SISJ. 4: 455). A szlovák szó etimológiájához l. Machek: EtSlČ.² 626 *štípati* a.

A bolyki *bārbulā* 'nagyereblye' (277. sz. térkép) etimológiailag ugyanaz a szó, mint a palóc és a dunántúli nyelvjárásokban feljegyzett *barbora* 'nagybögő' (EtSz. 1: 287; Kniezsa: SzlJsz. 594). Forrása a szlovák nyelvjárási *barbora* 'nagybögő', *barbory* [többes szám] 'nagyereblye' (EtSz. 1: 288). A szlovák szó személynévi eredetű: a *Barbora* 'Borbála' női névből keletkezett (Machek: EtSlČ.² 46). Arra, hogy egy 'nagybögő' jelentésű szónak 'nagyereblye' jelentése fejlődhetik, vö. magyar nyelvjárási *bögő*, *brúgó* 'nagyereblye' (277. sz. térkép). A Tornagörgön feljegyzett *sāndor* 'nagyereblye' (uo.) viszont azt bizonyítja, hogy a gyakori keresztnevek köznevesülése a mai magyar nyelvjárásokban is meglévő folyamat.

A Nagyhinden gyűjtött *bāpkā*, *bāpkā* 'kaszakalapáláshoz használt üllő vasrésze' és a magyarbődi *bāpkā*, *bāpkā* 'ua.' (284. sz. térkép) a szlovák *bapka* 'kaszakalapáláshoz való üllő' (SISJ. 1: 61) átvétele. Etimológiailag összetartozik a magyar *bába* és *batka* szláv eredetijével. (L.: TESz. 1: 209, 258; Machek: EtSlČ.² 39.)

A Velika Pisanicán élő *tōr* 'ól előtti kifutó' (303. sz. térkép) a szerb-horvát *tōr* 'karám, cserény, akol' (Vuk³ 767; Dayre-Deanović-Maixner² 793) átvétele.

A szárazsi *almaszār*, *hārmaszār* stb. 'csödör' (315. sz. térkép) a románból való; vö. román *armăsār* 'ua.' (Cioranescu: DiceEtRum. 38).

Az Oltszakadátan gyűjtött *brěāzu* 'hóka' (320. sz. térkép) és a csernátfalvi *brīāz*, *brěāz* 'ua.' a románból való; vö. román *breāz* 'ua.' < bolgár *браз* 'ua.' (BEtReč. 85).

Az oltszakadátai *pintēnog* 'kesely' (321. sz. térkép) és a csernátfalvi *pintīnuog*, *pintīnok* 'ua.' szintén a románból származik. Vö. román *pintēnog* 'ua.'. A román szó forrása a szerb-horvát *putōnog* 'ua.' alapján rekonstruál-

ható régi déli szláv **petonogъ* (tkp. 'foltos lábú'; vö. Miklosich: EtWb. 239 *pentino* a.: Cioranescu: DiceEtRum. 625) lehetett. A **petonogъ* szabályos szerb-horvát folytatása **petonog* volna, de ezt 'ötlábú'-nak lehetne érteni. Ezért alakult ki a *putonog*, amit viszont 'béklyós lábú'-nak fognak fel.

A jánoki *fántás* 'csökönnyös' (327. sz. térkép), magyarbódi *fántás* 'ua.', nagyszalánci *fántás* 'ua.' alapszavának forrása a szlovák *fanta* 'bolondság, hóbort' (SSpJS. 575). Ezt alighanem a szlovák *fantast* 'fantaszta' alapján következtették ki. A szárászai *narábos*, *nărăvos* 'csökönnyös', torockó-szentgyörgyi *naráváš* 'ua.', csernátfalvi *nărăväs* 'ua.' a románból való. Vö. román *nărăväs* 'ua.'. Ennek alapszava, a román *nărăv* 'szokás; csökönnyösség' szláv eredetű; vö. bolgár *нараб* 'szokás', orosz *напов* 'szokás; csökönnyösség'.

A '〈tehén〉 üzekedik' (337. sz. térkép) fogalmának nyelvjárási kifejezései közül számosnak van onomasziológiai megfelelője a közelebbi vagy távolabbi nyelvekben. Például: *fojat* ~ szerb-horvát *těci se* '〈kecske〉 pázrik' (Dayre -Deanović -Maixner² 782), orosz *мечка* 'pározási időszak' (SIRLJ. 15: 424); *üzekedik* ~ bolgár *гônia ce* 'üzekedik, pázrasi időszakban van' (BKE. 1: 192), szerb-horvát *göniti se* 'ua.' (SzbhvMSz. 1: 391), szlovén *goniti se* 'ua.' (Tom. 1966. 127), szlovák *honit' sa* 'ua.' (SISJ. 1: 504); *futoshatnék* ~ német *läufig* 'tüzelő <zuka>' (Wahrig: Wb. 2239), szlovák *behat' sa* '〈tehén〉 folytat' (SISJ. 1: 78); *párolhatnék* ~ német *sich paaren* 'pározik' (Wahrig: Wb. 2648), orosz *снапуться* 'ua.' (SIRLJ. 14: 470); *bikászhatnék* ~ német *stieren* '〈tehén〉 folytat' (Wahrig: Wb. 3426), *rindern* 'ua.' (Wahrig: Wb. 2948). A Vajdakamaráson feljegyzett „*mikor gonyica*” szerkezet második tagja a románból való. Vö. román *góniță* 'folyató tehén; folytatás, hágatás' <: román *goni* 'üzekedik, hág' < déli szláv *goniti* 'hajt, üz, kerget' (Cioranescu: DiceEtRum. 374).

A 'kiherél' fogalmát (339. sz. térkép) bizonyos nyelvjárásaink – főleg Nyugat-Dunántúlon – a *kimeccik*, *kivágják* igével fejezik ki. Vö. német *aus-schneiden* 'herél' (Halász: NMSz.² 233), szlovák *vyrezat'* 'ua.' (SISJ. 5: 282).

A Lozsádon gyűjtött *sztärpa* 'meddő' (340. sz. térkép) forrása a román *sterp* 'ua.' melléknév nőnemű *stearpă* alakja. Ehhez l. Cioranescu: DiceEtRum. 791.

A barslédeci és nagyszalánci *skop* 'ürü' (344. sz. térkép) a szlovák *škop* 'ua.' (SISJ. 4: 418) átvétele. A vajdakamarási *zsugány* 'ua.' a románból származik; vö. román nyelvjárási *jugán* 'herélt ló' (DLRM. 438), 'ökör' (Cioranescu: DiceEtRum. 456 *jug* a.).

A 'mangalica' (351. sz. térkép) egyik megnevezése, a *gica* (Viszák, Szentgyörgyvölgy, Bödeháza, Kót) és *gice* (Felsőőr) olyan területen él, amely szerb-horvát nyelvjárásokkal szomszédos. Éppen ezért a magyar *gica* és a szerb-horvát *gica* 'coca, mancsi, disznó' (SKNJ. 3: 270) nem lehet független egymástól. A szerb-horvát *gica* a disznóhívogató *gic*, *gica*, *gici*, *gico* (SKNJ. 3: 270, 271) szókból keletkezett. Ugyanebből a disznóhívogató szócsoporthoz származik a szerb-horvát *gican*, *gicän* 'coca, mancsi, disznó', *gickati* '〈disznókat〉 hívogat <gic! gic! kiáltással>', *gicko* 'kandisznó', *gicnuti* '〈disznót〉 hív <gic! kiáltással>' (SKNJ. 3: 271). Szófeldrajzi és művelődéstörténeti megfontolások, továbbá a szerb-horvát *gica*-nak a magyar *gicá*-énál terebélyesebb családja alapján úgy vélem, hogy a 'mangalica' jelentésű magyar *gica* szerb-horvát jövevényszó. Nem tartom megnyugtatónak azt az eddigi magyarázatot (TESz. 1: 1058 *gica*² a.; Kelemen József: A mondatzók a magyar nyelvben. Bp., 1970: 250, 353), amely -- tekintet nélkül a sertésenyésztésükről híres szerbek és horvátok *gica*-jára, valamint a magyar *gica* szófeldrajzi helyzeté-

re a magyar nyelvjárási *gidz-gidz-gidz-gic* és *gicci-gicci* disznóhívogató szóból indul ki, s a *gicá*-t belső keletkezésű szavaink közé sorolja. – A 'mangalica' jelentésű nyitragerecséri *kucsorá*, barslédeci *kucsér*, nagyhindi *kucséra* a szlovákból való. Vö. szlovák *kučera* 'göndör fürt' (SISJ. 1: 787). A név a mangalicák göndör szőrére utal. Vö. nyelvjárási *göndör*, *kondor*, *bongyor* 'mangalica' (351. sz. térkép).

A 'baromfi' jelentésű *aprójóság* és *aprómarha* (257. sz. térkép) szavakhoz vö. német *Kleinvieh* 'kisállat, baromfi' (Wahrig: Wb. 2050), *Kleintier* 'ua.' (Sprach-Brockhaus⁷ 344), az ugyancsak 'baromfi' jelentésű *aprólék*-hoz pedig vö. cseh *drůbež* 'ua.' (Machek: EtSlČ.² 128 *drob* 1° a.), ukrán nyelvjárási *дріп* 'ua.' (URSl. 1: 461), *дробина* 'ua.' (URSl. 1: 464), kárpátukrán *дробля* 'ua.' (Csoppei 80), Az összevetett szavaknak hasonló a szemléleteti hátterük.

A domokosi *kęcávo*, *kácávo* 'szuka' (376. sz. térkép) és a lozsádi *kečáva* 'ua.' forrása a román *cățea* 'ua.' (Cioranescu: DiccEtRum. 148).

A kóti *gerpe* 'lép a kasban' (387. sz. térkép) eredetéhez vö. szlovén nyelvjárási (vend) *gyarpa*, *járpa* 'ua.' (Fliszár 34, 38), *kerpe*, *gyiérpa*, *gyarpe* (Ethn. 82: 71.). A szlovén szó etimológiájához l. Vasmer: RussEtWb. 2: 337 *непз* a. A barslédeci *pálást*, *pálásty* 'ua.', nagyszalánci *palást*, *palást* 'ua.' a szlovák *plást* 'ua.' (SISJ. 3: 81; Machek: EtSlČ.² 455) átvétele. A magyar szó hangalakja a *palást* 'felső ruhadarab' hatására módosult.

5. Ezek az inkább csak ízelítőnek szánt példák is bizonyára eléggé érzékeltetik azt a kivételes bőségű anyagot, amelyet a Nyatl. II. részének térképlapjai a magyar szókinés kutatója számára nyújtanak. De már most, a Nyatl. I. és II. részének birtokában is határozottan állíthatom, hogy a Nyatl. teljes szókészleteti anyaga csupán akkor válhat igazán hozzáférhetővé, s akkor kerülhet be a magyar nyelvészeti szakirodalom vérkeringésébe, ha a Nyatl. VI. részének közzététele után, vagy – még inkább – a VI. résszel egy időben megjelenik az egész mű együttes szómutatója, amely a térképeken szereplő valamennyi lexémát magában foglalja a fontosabb alakváltozatokkal együtt. A legcélszerűbbnek azt vélem, hogy a szómutató külön kötetet alkosson. Ezt a kötetet minden bizonnyal nem csupán a Nyatl. vásárlói szereznék be, hanem mások is, azok, akik a magánkönyvtárukban is könnyen elhelyezhető kötetből előre ki akarják keresni a Nyatl. őket érdeklő térképlapjának számát. s a Nyatl.-t magát valamelyik közkönyvtárunkból kölcsönzik ki, és ott használják. A Nyatl. mutatója – a folyóiratok mutatóihoz hasonlóan – rengeteg munkától tudja majd megkímélni a kutatót. Bízom benne, hogy összeállítására és megjelentetésére módot fog találni a Nyatl. szerkesztősége és az Akadémiai Kiadó.

Ismertetésem végére érve megelégedéssel hangsúlyozom, hogy a Nyatl. II. része éppúgy rászolgál a nyelvészek, néprajzosok, gazdaságtörténészek stb. osztatlan elismerésére, mint a két évvel korábban megjelent I. rész. Nem csökkenő érdeklődéssel várjuk a soron következő III. részt, amelynek a tervek szerint a legközelebbi páros számú esztendőben, 1972-ben kell napvilágot látnia.

Kiss Lajos